

Anita Peti-Stantić (Zagreb)

Standardizacija – konvergencije i divergencije

Autorica na primjeru suvremenoga standardnoga hrvatskoga jezika raspravlja o procesima do kojih dolazi promjenom društvenopolitičkih okolnosti koje uvjetuju promjenu statusa i korpusa već standardiziranog jezika. Riječ je o procesima koji se sastoje od niza pojedinačnih, međusobno povezanih sastavnica koje se očituju u provođenju jezične politike, a dijelom se oslanjaju na obrasce poznate iz razdoblja prvotne standardizacije dok se dijelom od tih obrazaca odmiču.

1. Uvod

Cilj je ovoga rada iznijeti viđenje sociolingvističkih i sociopolitičkih uvjeta oblikovanja i preoblikovanja hrvatskoga standardnoga jezika u njegovu aktualnom južnoslavenskom jezičnom i društvenom kontekstu.

U sociolingvistici je općepoznata tvrdnja da se svaki standardni jezik zasniva na čvrstoj i općeobvezatnoj normi s jedne, i elastičnoj stabilnosti s druge strane. U nešto je manjoj mjeri primjetno kako ta dva obilježja istovremeno reprezentiraju nužnu i stalnu dijalektičku napetost između onoga što i kako u standardnom jeziku jest normirano, tj. onoga što u njemu već postoji i onoga što „kuca na vrata standarda”, novoga koje pripada području jezičnih promjena. S tim u vezi odmah na početku treba reći da se i u sociolingvističkoj literaturi, a posebno u javnosti, norme nerijetko smatraju skupom propisa i ograničenja, dok se elastična stabilnost smatra obilježjem koje omogućuje stilsku diferencijaciju, a znatno je manji broj onih koji norme i elastičnu stabilnost drže dvjema stranama istoga, reprezentantima janusovskog lica standardnoga jezika koji živi svoj život između apstrakcije i pokoravanja svojim govornicima. Norme i elastičnu stabilnost na taj način vide oni koji, poput Samarđžije (Samarđžija 1999: 312), ističu kako je standardnojezična norma samo nadređenica, zajedničko ime za niz segmentnih norma od kojih je svakom normiran pojedini odsječak cjeline, a kako je upravo elastična stabilnost obilježje koje otvara put mijenama i pomicanju standardnojezične neutralnosti, prije svega u području leksičko-semantičke i stilističke norme, mislimo li da o njima možemo raspravljati s normativnoga stajališta.

Shvatimo li spomenutu dijalektičku napetost kao svakodnevicu standardnoga jezika s kojom on živi i kroz koju se malo pomalo mijenja, svakodnevicu bez koje ga ne bi bilo, nego bi ostao „mrtvo slovo na papiru“, svakodnevicu u kojoj govornici svakoga jezika žive iz dana u dan i u kojoj stalno donose „svoje male“ odluke o odabiru jednoga ili drugoga, jasno je da je riječ upravo o onoj svakodnevici standardnoga jezika koja ga čini živim i dnevno promjenjivim, koja iz dana u dan nadograđuje i promiče jezičnu kulturu i koja omogućuje oblikovanje svijesti o potrebi podizanja standardnojezične kompetencije svakoga pojedinca jer se samo tako čovjek u suvremenom društvu, kao

sudionik polifunkcionalne komunikacije, može dobro i kvalitetno izraziti i jezikom izreći ono što želi. Takva svakodnevica odgovara mirnom vremenu lišenom većih promjena i potresa, onakvom na kakvo smo u posljednjih nekoliko desetljeća u Europi uglavnom bili navikli.

Pitanje koje unatoč iznesenoj slici ostaje otvoreno tiče se standardnoga jezika u razdobljima znatnih promjena i potresa (bez obzira na to je li riječ o promjenama s pozitivnim ili s negativnim predznakom) u kojima se sociopolitički kontekst mijenja u tolikoj mjeri da dovodi u pitanje dotadašnju opstojnost jezične zajednice proširujući joj ili sužavajući granice ili je postavlja u podređen ili u nadređen položaj u odnosu na druge, obično susjedne, jezične zajednice. To je situacija u kojoj je, naime, nužna promjena odnosa prema dotada postojećem standardnom jeziku kao izrazu određene zajednice koja se našla u novim uvjetima. To je situacija u kojoj se ne može očekivati zadržavanje statusa quo i u kojoj se zajednica prema svome jeziku mora postaviti u znatno aktivniji odnos nego u mirnim vremenima uljuljkanosti u postignute standardizacijske doseg. To je situacija u kojoj zajednici nije ostavljeno na izbor hoće li ili neće preispitati status i korpus svoga standardnoga jezika u novonastalim sociopolitičkim okolnostima, već u kojoj se takvo preispitivanje mora provesti. Smatram da je upravo to, u najkraćim crtama, situacija u kojoj se nalaze hrvatska i srpska varijanta standardnoga jezika od devedesetih godina dvadesetog stoljeća naovamo. Ne pretendirajući govoriti o srpskoj strani medalje, usredotočit ću se samo na one elemente jezične politike u aktualnoj hrvatskoj situaciji koje smatram sastavnicama (očekivane) reakcije na novonastalu situaciju s uvjerenjem da će takva analiza tipološki omogućiti i jasnije sagledavanje situacije u srpskom i u bosanskom jeziku nakon njihova konstituiranja kao posebnih standardnih jezika.

2. Preispitivanje

U nastavku rada kao polazišnu uzimam tezu da suvremeni standardni hrvatski jezik prolazi kroz proces preispitivanja svoga statusa i korpusa od strane jezične zajednice kojoj pripada. Preispitivanje pri tome razumijem kao traženje uporišta i ponovno hijerarhiziranje svojih vrijednosti te pronalaženje i uspostavljanje kriterija ostvarivanja sebe same i standardnoga jezika kao svoga reprezentanta u novim okolnostima.

Pri tome svjesno ne koristim termin novonastala standardnojezična zajednica, i to zato što su se i u nas i u inozemstvu vodile žučne rasprave oko toga treba li jezike oblikovane nakon raspada SFRJ i formiranja novih država kao novonastalih smatrati novonastalim jezicima ili ne. Ne ulazeći dublje u tu problematiku, ovdje želim samo istaknuti stav kako i hrvatska i srpska kulturnojezična zajednica, premda su u najvećem dijelu dvadesetog stoljeća, a dijelom već i u devetnaestome, bile politički tijesno povezane, nisu istovjetne i kako ih se, dakako, u određenom kontekstu može smatrati bližima nego što su

te iste zajednice u odnosu na neke druge susjedne, ali da je unatoč tomu njihova posebnost, koja je dijelom i dovela do rastakanja jugoslavenskoga sustava, bila uočljiva i tijekom suvremene povijesti, isto kao što je bila uočljiva i u razdobljima prije nego što se počelo govoriti o standardnim jezicima. Uostalom, da u tim zajednicama nisu postojali posebni, pa i nacionalni identiteti do devedesetih godina dvadesetog stoljeća, ne bi ni bilo potrebe za razdvajanjem, a ne bi bilo ni ujedinjujućeg elementa oko kojeg su se zajednice bar u nekim segmentima društvenoga života homogenizirale.

Vodeći računa o novonastalim okolnostima, hrvatska kulturnojezična zajednica odlučila se za jasno očitovanje prema dvjema prominentnim simboličkim funkcijama suvremenoga standardnoga jezika – ujedinjujućoj i odvajajućoj. Kao i prilikom prvotne standardizacije, tako se i prilikom preispitivanja prvo preispitivao i mijenjao status standardnoga jezika, a tek potom i njegov korpus.

I ujedinjujuća i odvajajuća funkcija, naime, kao simboličke funkcije standardnoga jezika, sudjeluju u uspostavljanju njegovoga statusa. S obzirom na činjenicu da se ujedinjujuća funkcija ostvaruje u ujedinjavanju više različitih prostornih (a nerijetko se razumije i u vremenu protežnih) cjelina u jednu standardnojezičnu zajednicu djelujući na identifikaciju svakog pojedinačnog govornika s tom standardnojezičnom zajednicom, u novonastalim se političkim okolnostima traži redefinicija društvene identifikacije kao njezine sociolingvistički relevantne sastavnice. S druge strane odvajajuća funkcija, koja se ostvaruje u odvajanju jedne standardnojezične zajednice od drugih, susjednih standardnojezičnih zajednica, u istim tim političkim okolnostima izbija u prvi plan predstavljajući element društvene solidarnosti među govornicima jezika o kojem je riječ.

Da bi se razumjelo moguće dosege promjena, treba reći i to da ujedinjujuća funkcija standardni jezik suprotstavlja narječjima, idiomima i idiolektima, a da je samo odvajajuća funkcija ona koja jedan standardni jezik suprotstavlja drugom standardnom jeziku, pa se upravo ona nerijetko iskazuje u purističkim nastojanjima i u isticanju opreka kao što su *naše : ne naše; naše : vaše; naše : tuđe* u javnome diskursu. Kako je riječ o funkciji koja prije svega služi kao simbol posebnog (nacionalnog) identiteta, uz nju se redovito veže visok stupanj emocionalnog naboja. Različiti oblici njezina ostvarivanja u različitim fazama standardizacijskoga procesa variraju pak od inicijalnog traženja i odabira jednog dijalekta u dijalektnom kontinuumu koji će poslužiti kao osnovica novom standardnom jeziku do provođenja obrambenih i samoobrambenih taktika i strategija koje služe tome da se jedan standardni jezik odupre obuhvaćanju od strane drugog, genetski bliskog ili jednostavno susjednog.

Već je iz navedenoga jasno da je odvajajuća, a ne ujedinjujuća funkcija, ona koja se novonastalim društvenopolitičkim okolnostima postala dominantnom, tj. da je upravo ona zahtijevala promptno redefiniranje standardizacijskih kriterija suvremenog hrvatskog jezika. Gotovo preko noći je, naime, sve ono

što je bar za dio govornika bilo *naše*, na simboličkoj razini, dakako, postalo *ne naše, vaše i tuđe*.

U tom je kontekstu proces preispitivanje statusa standardnoga hrvatskoga jezika, kao što bi bio i proces preispitivanja bilo kojega drugoga standardnoga jezika u danim okolnostima, bio uvjetovan nizom međusobno povezanih, ali o jeziku neovisnih sastavnica društvenoga života. Ne samo da ih ovdje nije moguće sve pobrojati, nego je sasvim sigurno da su te sastavnice različite gledamo li na njih s različitih stajališta, da se i ne govori o vrijednosnim procjenama. Stoga ću nešto reći samo o već spomenutoj promjeni sociopolitičkih okolnosti vezanoj uz činjenicu da je hrvatska država postala samostalna i suverena politička zajednica. To je promjena koja se dogodila neovisno o jeziku, ali koja je za status jezika imala trenutačne posljedice jer se njegov status odmah promijenio utoliko što je od varijante postao poseban standardni jezik načelno odvojen od srpskoga s kojim je do tada bio povezan. Uz to je postao i službeni i državni jezik samostalne države, što također do tada nije bio. Za postizanje toga, dakle, nije bilo potrebno provoditi nikakve posebne mjere jezične politike. U danim okolnostima niti jedan drugi jezik osim hrvatskoga nije mogao biti smatran standardnim, službenim i državnim jezikom samostalne i suverene Republike Hrvatske, niti je ikoji drugi jezik mogao biti proglašen i priznat kao takav.

Kako je riječ o jeziku koji je u svojoj povijesti već jednom standardiziran i koji je od tada tijekom čitavoga dvadesetog stoljeća prolazio kroz proces prilagođavanja potrebama i uvjetima u jezičnoj zajednici, novonastala je promjena političkih okolnosti dovela do niza pojedinačnih koraka od kojih je velik dio usporediv s koracima koji su doveli do oblikovanja standardnoga jezika onako kako se oblikovao prilikom svoje prvotne standardizacije. O tome vrlo jasno i instruktivno govori Škiljan (2002: 280–281) pokazujući na koji se način simbolička funkcija promijenila u posljednjih petnaestak godina, ne samo kad je riječ o hrvatskome, nego o svim jezicima koji funkcioniraju u državama-nacijama kakva je Hrvatska postala, dakle i svim četirima jezicima koji su postali službeni standardni jezici svojih zajednica na štokavskoj osnovici ili su u fazi dovršavanja standardizacijskoga procesa¹:

„Stoga je moguće kazati da jezične zajednice u krajnjoj konsekvenciji konstruiraju svoje jezike. To se može potvrditi još jednim primjerom preuzetim iz novonastale jezične situacije na hrvatsko-srpskom području. Naime, dok je ono, u skladu s dominantnom ideologijom ‚bratstva i jedinstva‘, funkcioniralo kao jedan (premda nejedinstven) simbolički prostor, pitanje materinjeg jezika imalo je drugačije parametre nego što ga ima u novim državama: s jedne strane, na makrorazini, bilo je moguće svaki epihorski ili regionalni hrvatsko-srpski idiom smjestiti pod simboličku kapu cjeline hrvatsko-srpskoga jezika bez približe etničke identifikacije, pa se netko mogao smatrati

¹ Kao što je upravo slučaj s crnogorskim jezikom.

govornikom tog jezika a da ga istovremeno ne specificira kao hrvatski, srpski, crnogorski [...] i u autopercepciji a fortiori u administrativnim klasifikacijama; s druge strane, ni specifičnije identifikacije nisu bile nužno vezane uz etničku pripadnost, jer su se varijante standarda, kao što smo kazali, djelomično definirale republičkim teritorijima, a ne etničkim kriterijima (što ne znači da i oni nisu često bili bitne determinante jezičnih kolektiviteta), pa je bilo zamislivo da, na primjer, etnički Srbin iz Hrvatske smatra, unutar hrvatsko-srpske cjeline, da mu je hrvatski materinji jezik, kako što je i etnički ‚osviještenom‘ Crnogorcu materinji mogao biti srpski. U novim nacionalnim državama takva je situacija gotovo nemoguća: ako je jezik nosilac – kako kažu ideolozi nacionalizama – čovjekove biti koja se mora realizirati i u pripadnosti određenom etničkom kolektivu, onda se pripadnik svake nacije u principu (od kojeg se izuzeci smiju pojaviti samo u posve specifičnim okolnostima, u trajnoj dijaspori, na primjer) rađa ujedno i unutar jezične zajednice nacionalnog jezika. Jednostavnije rečeno, Hrvat je materinji jezik hrvatski, Srbin srpski, Bošnjaku bosanski, a Crnogorcu crnogorski, bez obzira na to kako oni, međusobno različito ili veoma slično, stvarno govorili.“

Za promjena korpusa s druge strane, do koje nije moglo doći ni automatski ni trenutačno, trebalo je provesti mjere jezične politike. Premda je čak i onima tek rubno upućenima u jezičnu problematiku jasno da ljudi koji žive na različitim područjima različito govore i da je u njihovu govoru moguće prepoznati ono što je drugačije (naglaske, lekseme, pa čak i gramatička obilježja), odgovor na pitanje na osnovi kojih se kriterija na geografskim kartama, ako to nisu granice među državama, povlače granice među jezicima, nije ni izbliza tako jasan i razumljiv. Prirodno se postavlja pitanje je li riječ o korpusu ili o statusu, a posebno se onda, u „nemirnim“ razdobljima, postavlja pitanje o mjeri uvođenja nužnih i mogućih promjena. U tom kontekstu ključnim mjestom smatram upravo mjeru promjena, i to zato što ono što tek mjera razlikuje „mirna“ razdoblja od „nemirnih“.

3. Načela standardizacije i načela standardnosti standardnoga jezika

Da bismo bar dijelom odgovorili na postavljena pitanja, treba se prisjetiti razlikovanja načela standardizacije i načela standardnosti standardnoga jezika (Katičić 1999). Pojmovno i terminološki raščlanjujući načela standardnosti i načela standardizacije, Katičić (1999: 296) navodi sljedeće:

„Jezična standardizacija kao proces, kada krene, ima svoje vlastite silnice, vlastitu dinamiku i logiku koja iz nje proizlazi, pa se, jer u tome nadilazi svaku pojedinačnu volju ili shvaćanje, u svojim posljedicama podvrgava tek više ili manje, a nikada potpuno, načelima na kojima se temeljio njezin program. Načela standardnosti stoga nikada nisu ista kao načela standardizacije. [...] Nema dvojbe da su standardizaciju hrvatskoga jezika pokretali i Kašić i Gaj i Maretić, i da su bitno utjecali na nju. A ipak načela koja su oni pri tome iznosili i proglašavali nisu ista kao načela standardnosti hrvatskoga jezika. Ta se

mogu očitati samo iz gotove standardizacije, takve koja je doista provedena, koja već funkcionira kao standardnost. To se vrlo jasno pokazuje kada se standardnost hrvatskoga jezika s kojom živimo usporedi s načelima na koja su se pozivali Kašić, Gaj i Maretić.“

U toj se raspravi kao prvo među načelima standardnosti navodi ono koje kaže da standardna norma određuje što je u jeziku stilski neutralno i stoga neobilježeno, a ne određuje što se u jeziku smije, a što u njem ne smije postojati, jer u njem smije postojati sve što u njem postoji, u središnjim slojevima i na rubu.² Promovirajući ideju o imanentnim načelima standardnojezične pravilnosti nekoga jezika koja su s jedne strane ovisna o jezičnome ustroju, a s druge strane o odabiru načinjenom odabirom standardne norme, autor standardizaciju vidi kao proces koji zahvaća i one sastavnice jezične kulture koje nisu u najtješnjoj vezi s unutarjezičnom strukturom. Tako se pojmovnim razlikovanjem između standardnosti i standardizacije uspostavljenim u tom radu otvara mogućnost za razmišljanje o ponovnoj standardizaciji već standardiziranog jezika prema načelima različitim od onih koja su bila inicijalno utvrđena. Govoreći o pomicanjima standardne neutralnosti, Katičić se dotiče teme koja je vjerojatno, uz pravopisna pitanja, najistaknutija u retorici „za“ i „protiv“ promjena u suvremenom hrvatskom jeziku. Riječ je o potrebi za jezičnim utočnjavanjem, okretanjem „izvornim hrvatskim riječima“ i „vraćanju korijenima“ iskazanoj u više navrata.

Da bi bilo jasno kako je doista riječ samo o neusklađenosti u pitanjima mjere, treba reći da procesi konvergencije i divergencije koji rukovode standardizacijskim načelima, u svakom prirodnom, a onda i u standardnom jeziku, postoje trajno. U jednim razdobljima preteže konvergencija, a u drugima divergencija. Te se procese danas u sociolingvistici smatra povezanim s ujedinjujućom i odvajajućom funkcijom standardnoga jezika, dok je funkcija prestiža prije svega u vezi s činjenicom prihvatanja ili neprihvatanja promjena koje nude i nastoje promovirati akteri jezične politike.

Tako shvaćena konvergencija je proces do kojega uvijek dolazi unutar jasno definirane jezične zajednice, s napomenom da ta jezična zajednica može (i nerijetko jest) biti i šira od standardnojezične zajednice. Tako se konvergencija u Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva (Simeon 1969: I: 700) definira kao „pojava da jezici istoga ili sličnog podrijetla u svojem razvitku dobivaju veće ili manje sličnosti po kojima se mogu ustanoviti savezi i porodice“. Osnovno pitanje na početku svake rasprave o konvergenciji unutar standardnojezične zajednice je gdje su granice zajednice koja se smatra relevantnom i poželjnom jezičnom zajednicom. S tim se u vezi na južnoslavenskom prostoru nakon utvrđivanja načela i kriterija standardizacije konvergencija tijekom dvadesetog stoljeća, dakako, odvijala unutar jezične zajednice koja je „pokrivala“ i govorno, upotrebno područje hrvatske i

² V.: Katičić 1999: 297.

područje srpske varijante standardnoga jezika. U tom je razdoblju proces konvergencije bio nadređen procesu divergencije te se, bar kad je o hrvatsko-srpskom jeziku riječ (za razliku od, na primjer, makedonskoga u odnosu prema bugarskome), nije osjećala potreba za provođenjem mjera jezične politike koje bi naglašavale divergentne silnice prema susjednim jezicima.

Za divergenciju se s druge strane u navedenom rječniku kao osnovno tumačenje navodi da je to razilaženje, razbijanje jednoga glasa pod utjecajem njegova položaja u riječi, u toku njegova razvitka na dva ili više raznih glasova (Simeon 1969: I: 255), a tek se sasvim usputno spominje da „ako se (govorna) zajednica zbog preseljenja ili inozemnog upada razara, to promjene, koje nastaju u jednoj zajednici obično se šire samo u okviru te podzajednice, a kao rezultat toga govorne se navike različitih podzajednica diferenciraju“. Ona se danas u sociolingvistici uglavnom vidi kao proces koji jača u razdobljima pojačane potrebe za razlikovanjem od drugoga. Pitanje je, dakako, koje su to razine standardnoga jezika koje su dovoljno elastične i na kojima je uopće moguće provoditi politiku divergentnih inovacija, a da se ne naruši njegova stabilnost, a koje su takve da u njih nema smisla dirati. Kad je o tome riječ, sociolingvisti se unisono slažu da je, kad se o unutrašnjem jezičnom ustrojstvu riječ, dakle ne vodeći računa o pravopisu kao dogovornoj normi, leksička razina najpropusnija za inovacije te stoga najpogodnija za provođenje mjera jezične politike.

Unatoč činjenici da su oba navedena procesa s različitim intenzitetom stalno prisutna u životu standardnoga jezika, oni uglavnom nemaju bitnoga utjecaja na uspostavu njegove standardnosti na gramatičkoj razini, pa tako ni standardnosti hrvatskoga jezika koja se očituje u njegovu ustroju koji se, kao što se može pročitati u tekstu naslovljenom „Hrvatski jezik“, prihvaćenom na sjednici Razreda za filološke znanosti HAZU 15. siječnja 2007. godine te objavljenom na internetskoj stranici HAZU, ogleda u sljedećem.

„U morfologiji je u nekim deklinacijskim tipovima tzv. dugih oblika pridjeva vidljiva težnja za očuvanjem tradicionalne hrvatske razlike između dativa i lokativa, kao i razlike između neodređenih (kratkih) i određenih (dugih) oblika pridjeva u odgovarajućim funkcijama, razlike između triju stupnjeva demonstrativnosti (*ovaj ~ taj ~ onaj; ovdje ~ tu ~ ondje* itd.); za priloge je važno razlikovanje mjesta (odvijanja), smjera i cilja (*gdje ~ kuda ~ kamo; ovdje ~ ovuda ~ ovamo* itd.). Glagoli dosljedno razlikuju vid (svršenost: *svršeno ~ nesvršeno*; gotovost: *prezent ~ perfekt*); stilski imperfekt i aorist. Glagolskim se oblicima izražava sadašnje, prošlo i buduće vrijeme; načini su indikativ, imperativ i kondicional. Za sintaksu je karakteristična tzv. srednjoeuropska uporaba infinitiva, dok zamjenjivanje infinitiva zavisnom rečenicom (tzv. konstrukcija *da* s prezentom) dolazi statistički znatno rjeđe, te uglavnom u stilskoj uporabi. Tradicionalno, hrvatski standardni jezik rijetko rabi pasiv“ (hazu-www).

Navedenom izvatku prethodi kratak prikaz fonološkog sustava hrvatskoga jezika, a slijedi navođenje uglavnom općenitih tvrdnji o leksičkome sloju koji je

svakako u proteklih petnaestak godina predstavljao najvidljiviju i najprominentniju razinu upravljanja inovacijama:³

„Kako su se Hrvati razvijali pretežno u srednjoeuropskom i mediteranskom kulturnom krugu, svojstven im je specifičan civilizacijski i kulturni rječnik (vjerski život, svakodnevni život u kući i obitelji, odnosi u tradicionalnom društvu, kulinarstvo, obrti i zemljoradnja, posebice pomorstvo i ribarstvo itd., frazeologija). U skladu s pripadnošću srednjoeuropskomu civilizacijskom krugu hrvatski u bogaćenju vokabulara, osobito strukovnih naziva, radije se služi tvorbom s pomoću vlastitih tvorbenih sredstava (pa makar i prema stranim uzorima: kovanice) nego posuđivanjem. Kada je hrvatski standardni jezik posuđivao riječi, posuđivao je najčešće iz češkoga, a koliko je to bilo moguće, izbjegavao je, za razliku od većine hrvatskih pučkih govora, posuđivanje iz njemačkoga, talijanskoga, mađarskoga i turskoga, ili je odatle posuđivao samo iznimno. Zbog svega toga u većine Hrvata postoji razvijena svijest da standardni jezik nije jednak svakodnevnomu govornomu i razgovornomu jeziku, da nije istovjetan ni s jednim narječjem ili govorom nekoga narječja, nego da je rezultat djelovanja mnogobrojnih jezičnih i kulturnopovijesnih silnica te dugotrajna razvoja na hrvatskome jezičnom prostoru. Odatle i svijest većine Hrvata da se standardni jezik treba sustavno učiti.“

S tim u vezi treba reći da, koliko god se u dijelu hrvatske jezikoslovne javnosti čulo glasova da hrvatsko-srpski standardni jezik zapravo nikada nije ni postojao te da se uvijek znalo tko govori hrvatskim, a tko srpskim standardnim jezikom jer se za svaku rečenicu moglo reći pripada li ona hrvatskom ili srpskom standardnom jeziku (a ne varijanti),⁴ isto tako, dakako, ima i onih koji zastupaju stajalište da su hrvatski i srpski, svaki sa svojim posebnostima, uvjetovanima različitim pretpostavkama oblikovanja i sastavnicama koje se običava nazivati kulturno-civilizacijskom nadgradnjom, bili ujedinjeni u jedan standardni jezik koji je imao ograničen prostor uporabe (npr. u vojsci i diplomaciji).

Da bi se procijenilo mjeru promjena u korpusu, treba reći da se jezik u nas još uvijek, proizlazeći iz dikcije i pojmovlja klasične idealističke njemačke filozofije, pretežito shvaća kao emanacija nacionalnoga duha i temelj

³ O upravljanju inovacijama u kontekstu elemenata jezične politike v.: Cooper 1996.

⁴ Takve su tvrdnje više puta javno iznošene u novinskim člancima i intervjuima od strane nekih hrvatskih jezikoslovaca, među kojima su najistaknutiji Dalibor Brozović, Stjepan Babić i Radoslav Katičić, a takvi su se tonovi vrlo glasno čuli na okruglom stolu organiziranom u Matici hrvatskoj 2. veljače 2006. povodom objavljivanja hrvatskoga prijevoda knjige Roberta Greenberga „Jezik i identitet na Balkanu. Raspad srpsko-hrvatskoga“. Referati i snimljena rasprava s tog okruglog stola uskoro će biti dostupni u knjizi „Identitet jezika jezikom izrečen“ koja je upravo u tisku.

nacionalne samosvijesti. Tako shvaćen jezik vidi se kao jedan od temeljnih konstitutivnih elemenata (hrvatskog) identiteta ili, kako to Škiljan (2002: 232) kaže, fundamentalan kriterij i nosilac nacionalnoga. Jasno je da se u zajednici koja tako shvaća svoj jezik, a hrvatska standardnojezična zajednica većinski jest takva, upravo korpus standardnoga jezika nakon osamostaljenja države morao naći pod posebnim povećalom. Tako se nakon već navedene trenutačne promjene statusa vrlo brzo počela isticati i potreba za odvajanjem od dotada aktualnog jezičnog konteksta. Premda se činilo da se hrvatski jezik napokon odvojio od susjeda i da je nestala potreba za stavljanjem u kontekst prema susjedima, kao da je pritisak javnosti, opterećene društvenopolitičkom stvarnošću, preokrenuo odnos snaga i dio jezikoslovaca doveo do toga da, umjesto da opisuju i tumače jezik iz njega samoga, traže razlike i o njima pišu, umjesto obuhvatnih jednojezičnih objavljuju razlikovne rječnike (uvijek prema srpskom, dakako), a umjesto funkcionalno zasnovanih gramatika brojne jezične savjetnike.⁵

Očito je da se i razlikovnim rječnicima i jezičnim savjetnicima nastojalo dodati težine statusu hrvatskoga kao samostalnoga standardnoga jezika, da se nastojalo dodati težine već ionako istaknutoj simboličkoj odvajajućoj funkciji više nego što se doista željelo obrazovati javnost. Osim toga, jasno je i da se željelo povući granicu prema onim susjedima koji su nam po jeziku najbliži, koji su zbog te sličnosti i bliskosti i u novim okolnostima samostalnosti i suverenosti predstavljali potencijalnu ugrozu, premda sad odvojeni čvrstom političkom, no ne i dovoljno čvrstom i jasnom jezičnom granicom, tako da se do dana današnjega, dakle i petnaest godina nakon započinjanja procesa preispitivanja, u javnim iskazima, uglavnom elita, nerijetko nalaze tvrdnje kojima se povlače granice između *nas* i *njih*.

Jedan od iskaza takve potrebe za odvajanjem ponovno se može pročitati u tekstu „Hrvatski jezik“ na internetskim stranicama HAZU:

„Granica između hrvatskoga i slovenskoga nastala je duž jedne od najstarijih i najpostojanijih etničkih i političkih granica u Europi. Granica između hrvatskoga i mađarskoga duž rijeka Mure i Drave također je stara i u jezičnom pogledu vrlo jasna, bez obzira na to što stanovnika mađarskoga jezika i danas ima i na teritoriju Hrvatske i što brojna hrvatska jezična manjina živi na području Mađarske. Naprotiv, granica između hrvatskoga i srpskoga – koja se nerijetko dovodi u pitanje – nastala je uzduž crte koja je od god. 395. dijelila Zapadno Rimsko Carstvo od Istočnoga Rimskoga Carstva (crta Beograd – Kotor, koja ide približno usporedno s tokom rijeke Drine)

⁵ Ne može se ne postaviti pitanje zašto oni koji su smatrali da hrvatsko-srpski standardni jezik nikada nije postojao nisu čekali? Zašto oni koji su smatrali da izvorni govornici hrvatskoga jezika nepogrešivo biraju ono rješenje koje je u hrvatskoj, a ne u srpskoj jezičnoj tradiciji, nisu imali više povjerenja u tu jezičnu zajednicu? Zašto su smatrali da su jezičnoj zajednici potrebni razlikovni rječnici i tako brojni jezični savjetnici koji brojem naslova i autora daleko nadmašuju sve ostale jezične priručnike?

te, od srednjega vijeka dijeli različite hrvatske i bosanske formacije na jednoj strani od crnogorskih i srpskih na drugoj. Zbog niza masovnih premještanja stanovništva prema sjeverozapadu, kao posljedice osmanlijskih nadiranja, ta je granica tijekom vremena postala prilično neodređena“ (hazu-www).

Navedene sam dijelove teksta citirala želeći pokazati kako je iz retorike, jasno vidljive u navođenju aksiomatski postavljenih tvrdnji, evidentno kako se proces restandardizacije suvremenoga hrvatskoga standarda ne provodi jednakim intenzitetom na svim razinama. Još je važnije od toga da taj proces ne proizlazi iz promijenjenih lingvističkih okolnosti, nego iz promjene u hijerarhizaciji standardizacijskih načela.⁶

Ono što bi sa stajališta konvergentnih i divergentnih procesa, a i sa stajališta često izricanih prigovora da se prilikom provođenja aktualne jezične politike u Hrvatskoj „pretjeruje u inovacijama“, najzanimljivije istražiti, jest u kolikoj su mjeri predložene promjene prihvaćene, tj. u kojoj je mjeri upravljanje inovacijama uspješno provedeno. S tim u vezi već preliminarne analize korpusa pokazuju da brojna izrazito aktivno promovirana leksička rješenja nisu pronašla svoj put do korisnika i da se izvan državne uprave i tek dijelom sudionika u obrazovnom (uglavnom osnovnoškolskom) sustavu, iznimno rijetko upotrebljavaju.⁷ Takva situacija otvara vrata za razmišljanje u dva smjera – s jedne strane govori o tome koliko je simboličku promjenu na razini korpusa, pa čak i na najpropusnijoj leksičkoj razini, teško provesti, a s druge strane govori o tome kako je zbog poplave ponuđenih leksičkih promjena, slično kao što se događa i s aktualnim pravopisnim raspravama, javnost, umjesto da postane senzibilizirana, zapravo desenzibilizirana za stvarne probleme jezične kulture.

O nesigurnosti, do koje je dovelo neuređeno stanje u jezikoslovnoj struci, a uvelike i odnos između struke i javnosti (pogotovo medija), izričito se u više navrata govorilo u posljednjih nekoliko godina. Jedan od istaknutijih glasova u upozoravanju na navedene probleme bio je glas akademika Katičića koji je u predavanju o hrvatskom jezičnom standardu održanom u HAZU, a potom objavljenom i u tiskanom obliku (Katičić 2004: 7), izrazio stav da u Hrvata postoji latentna nesigurnost oko standardnoga jezika te naveo pitanja koja s tim u vezi, eksplicitno ili implicitno, treba postaviti:

„Je li taj jezik doista hrvatski, ili bi ga valjalo zamijeniti drugim koji bi to nedvojbeno bio? Je li taj jezik uopće treba da bude hrvatski ili bi ga valjalo zamijeniti drugim kojemu se ne bi ni poznalo da je to jer bi bio određen silnicama iz širega, nehrvatskoga kulturnoga i duhovnoga prostora? [...] A postavlja se, napokon, i pitanje o tome je li hrvatski

⁶ Više o tome u Peti-Stantić (u tisku).

⁷ To se, na primjer, može provjeriti pretraživanjem u Hrvatskom nacionalnom korpusu na internetskoj adresi <http://www.hnk.ffzg.hr/> ili pretraživanjem korpusa Hrvatska jezična riznica (riznica-www).

jezični standard uopće postoji! Kako god takvo pitanje u prvi mah osupne svakoga iole upućenijega, ako se malo razmisli o tome, može se i razumjeti odakle dolazi. To je izraz nesigurnosti oko standardnoga jezika, o kojoj je ovdje već bilo govora. Takvi misle da je za njihovu nesigurnost krivo to što pravoga hrvatskoga jezičnoga standarda zapravo i nema. Tako onda to što su u standardnom jeziku nesigurni nije njihova nedoraslost tomu jeziku, nego slabost i nedostatak, upravo manjkava razvijenost samoga toga jezika. Time, dakako, ne želim reći da su jedino oni sami krivi za tu svoju nedoraslost. Veliku ulogu pri tome igra sve ono što se u posljednjih sto i pedeset godina događalo s hrvatskim jezikom i oko njega. No to pitanje, postoji li hrvatski jezični standard, ove je jeseni postavljeno, iako samo implicitno, i s najvišega službenog mjesta.“

4. Završne napomene

U ovom se radu nastojalo pokazati kako su i konvergencijski i divergencijski procesi prilikom oblikovanja standardnoga jezika, ponajviše prilikom oblikovanja njegova (leksičkoga) korpusa stalan pratitelj standardizacijskoga procesa koji se shvaća kao trajan proces doradivanja standarda jezične upotrebe.

S tim u vezi smatram da bi za hrvatsko jezikoslovlje, posebno u kontekstu poredbenih kontrastivnih (a ne razlikovnih) istraživanja, jedan od prvih zadataka morao biti temeljita analiza živoga jezičnoga korpusa, s osobitim obzirom na reprezentativnost funkcionalnostilske i diskursivne diferencijacije.

Literatura

- Cooper 1996: Cooper, R. L. *Language Planning and Social Change*. Cambridge: University Press.
- Katičić 1999: Katičić, R. Načela standardnosti hrvatskoga jezika. In: Samardžija, M. (Hg.): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1999. S. 295–307.
- Katičić 2004: Katičić, R. Hrvatski jezični standard. In: *Predavanja održana u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti*. Bd. 73. Zagreb: HAZU.
- Kovačec 2004: Kovačec, A. Izazovi globalizacije i hrvatski jezični standard. In: *Predavanja održana u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti*. Bd. 73. Zagreb: HAZU.
- Peti-Stantić: Peti-Stantić, A. Restandardizacija hrvatskoga standarda. In: Badurina, L. et al. (Hg.). *Zbornik o standardnim jezicima u okviru štokavskoga sustava*. (In Druck).
- Picchio 1984: Picchio, R. Guidelines for a Comparative Study of the Language Question among the Slavs. In: Picchio, R./Goldblatt, H. (Hg.): *Aspects*

of the Slavic Language Question. Yale Concilium of International and Area Studies. Bd. 1. S. 1–42.

Samardžija 1999: Samardžija, M. (Hg.). *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Simeon 1969: Simeon, R. *Enciklopedijski rječnik lingvističkoga nazivlja*. Zagreb: Matica hrvatska.

Škiljan 2002: Škiljan, D. *Govor nacije: Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.

Izvori

hazu-www: www.hazu.hr

riznica-www: www.ihjj.hr

Anita Peti-Stantić (Zagreb)

Standardisierung – Konvergenz und Divergenz

In dieser Arbeit wird der soziolinguistische und soziopolitische Aspekt der Bildung und Umformung der kroatischen Standardsprache in ihrem aktuellen südslawischen Sprach- und Gesellschaftskontext dargestellt. Ausgangspunkt ist dabei die These, wonach die moderne kroatische Standardsprache einen Prozess der Neudefinition ihres Status und Korpus durchläuft. Diese Neudefinition versteht sich als Suche nach einer Basis und einer erneuten Werthierarchisierung sowie auch als Schaffung von Kriterien für die Herausbildung einer Standardsprache unter geänderten Bedingungen. In diesem Kontext werden vor allem einigende und trennende Funktionen der Standardsprache im Kontext von Konvergenz- und Divergenzprozessen untersucht, die – so die Meinung der Verfasserin – ständige Begleiter des Prozesses einer Sprachstandardisierung sind. Anhand zahlreicher Beispiele werden aktuelle Stellungnahmen zum Thema Sprachpolitik aufgezeigt, wobei die Verfasserin am Ende illustriert, wie der Prozess der Restandardisierung des modernen kroatischen Standards nicht auf allen Ebenen mit der gleichen Intensität betrieben wird und auch nicht den geänderten linguistischen Rahmenbedingungen entspringt, sondern vielmehr Ergebnis einer Neuhierarchisierung der standardologischen Prinzipien darstellt. Auf Grund des Symbolgehaltes derartiger Veränderungen in der modernen Gesellschaft und auch der jahrelangen minimalen und einzig auf bombastische Beispiele beschränkten Kommunikation zwischen Wissenschaft und Gesellschaft ist das Ergebnis der abgelaufenen Prozesse relativ bescheiden. Die Verfasserin ist der Meinung, dass – besonders im Kontext vergleichender kontrastiver (und nicht divergenter) Untersuchungen – eine der vordringlichsten Aufgaben der kroatischen Sprachwissenschaft in einer fundierten Analyse des tatsächlich aktiven Sprachkorpus liegen müsste, wobei der Repräsentativität einer funktional-stilistischen und diskursiven Differenzierung besonderes Augenmerk beizumessen wäre.

Anita Peti-Stantić

Odsjek za južnoslavenske jezike i književnosti

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Lučićeva 3
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
anita.peti-stantic@ffzg.hr